

Andrzej Malinowski¹
Uniwersytet Warszawski

Na marginesie koncepcji języka norm prawnych

1. Wprowadzenie

W artykule zarysowano koncepcję modelu procesu interpretacji tekstu prawnego, w którym rezultatem procedury są wyrażenia w języku prawniczym zawierające opisy obowiązujących norm prawnych. Zupełny zbiór wypowiedzi w języku prawniczym stwierdzających obowiązywanie norm prawnych jest traktowany przez prawników jako opis systemu prawa. W rozumieniu autora prezentowany model jest ilustracją empirycznych procesów pozyskiwania informacji o systemie prawa. Sygnalizowany model jest w jakimś stopniu alternatywą wobec idealizacyjnego modelu posługującego się pojęciem języka norm, sformułowanego przez Zygmunta Ziemińskiego, dość powszechnie akceptowanego w polskiej teorii prawa.

W artykule przywołano niekiedy pojęcia i zagadnienia szeroko przedstawiane w literaturze, co do których prezentowane są różne, często odmienne stanowiska. Zważywszy na cel artykułu, którym jest wstępne zasygnalizowanie pewnej projekcji modelu, dokonano uproszczeń polegających na arbitralnym przyjęciu określonych koncepcji teoretycznych (dotyczących m.in. normy prawnej, systemu prawa itp.), jedynie ze wskazaniem bibliograficznym. Rozważania rozpoczęto od przedstawienia paradygmatu wykorzystującego pojęcie języka norm, aby następnie na tym tle przedstawić nowe ujęcie. Artykuł nie stanowi krytyki koncepcji poznańskiej. Jest jedynie propozycją innego podejścia do tego samego zagadnienia (tj. sposobu prezentacji systemu prawa), być może – zdaniem autora – nieco bliższego praktyce prawniczej.

Aksjologia procesu legislacyjnego oraz względy komunikacyjne spowodowały, że pewne środki językowe są, a inne nie są stosowane przez prawodawcę, co doprowadziło do powstania zauważalnych prawidłowości w budowie wypowiedzi języka tekstów prawnych. Powstała w ten sposób odmiana stylistyczna języka ogólnego, która określana jest przez prawników jako język prawny. Odmiana ta w sensie lingwistycznym nie jest językiem odrębnym w stosunku do języka ogólnego, jest jednym ze składowych języka ogólnego, tzw. językiem rodzajowym czy też językiem specjalnym. Język ten jest językiem pisanym, teksty są dostępne empirycznie i podlegają analizom językoznawczym.

---

¹ Numer ORCID: 0000-0002-5990-9214. Adres e-mail: a.malinowski@wpia.uw.edu.pl

Pierwotne w literaturze teoretyczno-prawnej określenie języka prawnego znajdujemy w pracy Bronisława Wróblewskiego², który wprowadził rozróżnienie języka prawnego obok języka prawniczego jako odmian rodzajowych języka etnicznego. Następnie w obrębie tak wyodrębnionego języka prawnego rozróżniono dwa języki: język przepisów prawnych i język norm prawnych³.

Wyodrębnienie języka przepisów prawnych nie nastęrcza wątpliwości, gdyż sformułowane w nim wyrażenia są zawarte w tekstach sporządzonych przez prawodawcę, rozumianego jako agencja decydująca o brzmieniu przepisów prawnych (jest to w rzeczywistości cała grupa organów i osób). Decyzje prawodawcy dotyczą zarówno dyrektyw, które są kodowane w regulacji, jak i sposobu redakcji wyrażen tekstu prawnego. W dalszych rozważaniach przyjęto rozumienie przepisu i normy prawnej jako obiektów językowych. W takim ujęciu teksty języka prawnego składają się z przepisów, rozumianych jako samodzielne całości redakcyjne aktu normatywnego. Całkowitą normę wysławia jedno lub więcej zdań normatywnych zawartych w tekstach prawnych, zdania te mogą być zaś zawarte w jednym lub wielu różnych przepisach, a nawet w różnych aktach normatywnych.

Wyodrębnienie języka norm prawnych wymaga przyjęcia koncepcji lingwistycznej postaci normy prawnej⁴, tzn. założenia, że norma prawna to strukturalnie zupełna wypowiedź językowa opisująca kompletną regułę postępowania dla określonego rodzajowo adresata. Wypowiedź taka jest uzyskiwana jako rezultat rekonstrukcji dokonanej z przepisu (przepisów) obowiązującego aktu normatywnego⁵.

2. Język norm prawnych

W modelu z wyodrębnionym językiem norm rezultatem interpretacji wyrażen języka tekstów prawnych są wyrażenia języka norm o powtarzalnej budowie odpowiadającej elementom składowym normy. Jak pisze Z. Ziemiński: „język norm prawnych ma odznaczać się pewną jednolitością budowy poszczególnych norm⁶”. Językiem norm w tym ujęciu jest określony zbiór zdań normatywnych o powtarzalnej budowie. Zdania te, zgodnie z przyjętą koncepcją budowy normy, zawierają cztery elementy syntaktyczne⁷:

² B. Wróblewski, *Język prawny i prawniczy*, Kraków 1948, s. 136 i n.

³ Z. Ziemiński, *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 81 i n. Samo rozróżnienie pochodzi od Sławomiry Wronkowskiej. Tak: M. Zieliński, *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*, Poznań 1972, s. 8, przypis 8. Por. też S. Wronkowska, *Analiza pojęcia prawa przedmiotowego*, Poznań 1977, s. 40.

⁴ Krytycznie o koncepcji lingwistycznej: M. Matczak, *Imperium tekstu. Prawo jako postulowanie i urzeczywistnianie świata możliwego*, Warszawa 2019, s. 126–133; K. Opalek, *Argumenty za nielingwistyczną koncepcją normy. Uwagi dyskusyjne*, „Studia Prawnicze” 1985/3–4; J. Woleński, *Z zagadnień analitycznej filozofii prawa*, Kraków 1980. Inne koncepcje normy obejmują m.in. następujące jej ujęcia: określone znaczenie zwrotów prawnych zawartych w obowiązujących aktach normatywnych (J. Śmiałowski, W. Lang, A. Delorme, *Z zagadnień nauki o normie prawnej*, Warszawa 1961, s. 12–13); norma to reguła zachowania skonstruowana z elementów zawartych w przepisach prawnych (K. Opalek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, § 2); przepis prawny to napis, a norma to znaczenie tego napisu (F. Studnicki, *O dogmatyce prawa*, „Państwo i Prawo” 1957/7–8, s. 118); norma jest zdaniem w sensie logicznym o określonej budowie (C. Znamierowski, *Podstawowe pojęcia teorii prawa*, Poznań 1934). Należy też przywołać nielingwistyczną koncepcję normy, zgodnie z którą norma jest wytworem aktu normowania, który jest swego rodzaju decyzją prawodawcy komunikowaną przez tekst prawny (K. Opalek, J. Woleński, *Logika i interpretacja powinności*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1988/21, s. 13–29; K. Opalek, *Dwoistość ujęcia normy w nauce prawa*, „Państwo i Prawo” 1988/6, s. 3–12).

⁵ Por. np. Z. Ziemiński, *Teoria prawa*, Warszawa–Poznań 1972, s. 28–30. Tematyka rodzajów i struktury norm prawnych jest przedmiotem niezmiernie obszernie prezentowanym w literaturze teoretyczno-prawnej.

⁶ Por. Z. Ziemiński, *Problemy...*, s. 84–85 (cytat s. 86).

⁷ Problem budowy normy był obszernie dyskutowany w starszym piśmiennictwie. Por. np. K. Opalek, *Z teorii dyrektyw i norm*, Warszawa 1974, rozdz. III; A. Peczenik, *Struktura normy prawnej*, „Studia Prawnicze” 1968/20, s. 20. W artykule założono strukturę przedstawioną w: M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady. Reguły. Wskazówki*, Warszawa 2002, s. 103 i n.

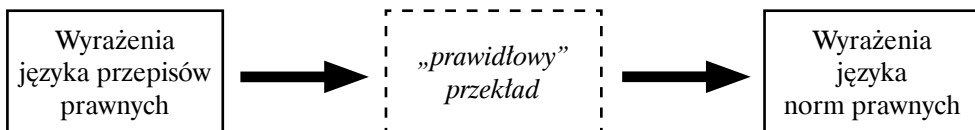
1) określenie adresata; 2) określenie okoliczności; 3) czasownik deontyczny wyrażający stosunek prawodawcy do regulowanego zachowania⁸ oraz 4) określenie regulowanego zachowania.

Określeniu adresata odpowiada podmiot. Określenie okoliczności (sytuacji, w jakiej znajduje się adresat) jest zawarte w grupie podmiotu. Regulowane przez dyrektywę zachowanie adresata określa orzeczenie zdania. Stosunek prawodawcy do stanu opisanego w zdaniu (modalność) jest wyrażony poprzez specyficzną konstrukcję orzeczenia złożonego, w skład którego wchodzi tzw. czasownik deontyczny (np. „musi”, „może”, „powinien”).

W przedstawionym przez Z. Ziemińskiego modelu idealizacyjnym system prawa jest tworzony przez racjonalnego prawodawcę⁹, a „wszystko co zostało powiedziane w języku przepisów, ma być przekładalne na język norm prawnych”¹⁰. W rezultacie „prawidłowego” przekładu „wydanych, a nie uchylonych przepisów prawnych” na „dostatecznie jasno”¹¹ sformułowane normy prawne powstaje zbiór (w sensie dystrybutywnym) wyrażen języka norm odpowiadających poszczególnym obowiązującym, abstrakcyjnym, generalnym normom prawnym.

Założenie o racjonalności sprowadza się do uznania zbioru pewnych dosyć ogólnych i czasami spornych założeń dotyczących prawodawcy budującego spójny system norm, które to założenia wyznaczają strategię interpretacyjną prowadzącą do wyinterpretowania normy. Jest to koncepcja uznawana w judykaturze, aczkolwiek równocześnie krytykowana jako założenie kontrfaktyczne, także kwestionowane jako niezasadne¹².

W przekładzie zachowana zostaje ekwiwalencja, polegająca na stosowaniu norm językowych i tekstowych właściwych dla języka przepisów prawnych, a także ekwiwalencja konotacyjna, polegająca na użyciu w języku norm terminów występujących w tekście prawnym¹³. Relację między językiem tekstów a tak określonym językiem norm prawnych przedstawia poniższy schemat:

⁸ Czasownik ten wyraża nakaz albo zakaz. Problem istnienia i statusu dozwoleń jest dyskusyjny w literaturze. Por. K. Świrydowicz, S. Wrótkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *O nieporozumieniach dotyczących tzw. norm zezwalających*, „Państwo i Prawo” 1975/7, s. 58 i n.; S.L. Paulsen, *An Empowerment Theory of Legal Norms*, „Ratio Juris” 1988/1, s. 58–72. Należy nadmienić, że dyskusja na temat logicznego statusu dozwoleń dotyczy głównie logik deontycznych i logik norm. Najczęściej logiki deontyczne posługują się trzema operatorami (nakaz, zakaz, dozwolenie). Zob. np. *Old System* Georga Henrika von Wrighta (G.H. von Wright, *Deontic Logic*, „Mind” 1951/6, s. 58–74), a także system Carlos E. Alchourrona i Eugenio Bulygina (C.E. Alchourrón, E. Bulygin, *Normative Systems*, Wiedeń–Nowy Jork 1971). Alan Ross Anderson jako równoznaczne zdaniu „Dozwolone jest to, że p ” rozumie w rachunku deontycznym zdanie „Możliwe jest to, że (p i nie- S)”, gdzie S odczytujemy jako „następuje sankcja” (A.R. Anderson, *The Formal Analysis of Normative Systems*, Technical Report nr 2, Haven 1956, s. 34). Niektóre z systemów wprowadzają jako czwarty operator indyferencji (np. K. Opalek, J. Woleński, *O tzw. słabych i mocnych pozwoleciach*, „Studia Filozoficzne” 1974/8, s. 121 i n.). Odnotowujemy też systemy nieuwzględniające operatora dozwolenia (np. Z. Ziemia, *Logika deontyczna jako formalizacja rozumowań normatywnych*, Warszawa 1969). Przegląd problematyki w: D. Rönnedal, *Introduction to Deontic Logic*, Lexington 2009; L.M.M. Royakkers, *Extending Deontic Logic for the Formalisation of Legal Rules*, Dordrecht 1998; A. Anglberger, *Dynamic Deontic Logic and its Paradoxes*, „Studia Logica” 2008/3, s. 427–435.

⁹ Por. L. Nowak, *Próba metodologicznej charakterystyki prawnoznawstwa*, Poznań 1968, s. 67–138.

¹⁰ Z. Ziemiński, *Problemy...*, s. 85 i n.

¹¹ Z. Ziemiński, *Problemy...*, s. 83, 85.

¹² Obszernie na temat założenia zob. A. Chodun, *Aspekty językowe derywacyjnej teorii wykładni prawa*, Szczecin 2018, s. 163–169. Por. L. Morawski, *Teoria prawodawcy racjonalnego a postmodernizm*, „Państwo i Prawo” 2000/11, s. 29–38; T. Chauvin, T. Stawicki, P. Winczorek, *Wstęp do prawnoznawstwa*, Warszawa 2009, s. 230–232.

¹³ Według Danuty Kierzkowskiej dekwivalencja konotacyjna „oznacza zasadę odnoszenia terminów i oznaczanych przez nie pojęć tekstu źródłowego do konotatów (skorzarzeń) kultury języka docelowego, tj. do pojęć kojarzonych przez odbiorcę tłumaczenia”. D. Kierzkowska, *Tłumaczenie prawnicze*, Warszawa 2002, s. 95.

Wszystkie wyrażenia języka norm mają z założenia charakter performatywny, gdyż jest to jedna z dwu części języka prawnego. Elementami zbioru są wyrażenia wysławiające normy prawne będące rezultatem idealnego, formalistycznego przekładu tekstu prawnego dokonanej przez perfekcyjnego („prawidłowego”¹⁴) tłumacza. Przekład przypuszczalnie nie obejmuje wyrażen z języka tekstów, które nie wysławiają norm prawnych, a stanowią różnego rodzaju deklaracje prawodawcy. Rzutuje to na trudności (a w zasadzie niemożliwość) jednoznacznego określenia słownictwa i semantyki języka norm prawnych, zwłaszcza że w odróżnieniu od języka przepisów prawnych nie dysponujemy zbiorami tekstów sformułowanych w języku norm prawnych¹⁵.

Zarówno „racjonalny prawodawca”, jak i „prawidłowy przekład” są pojęciami nieodokreślonymi i spornymi. Można stwierdzić, że aczkolwiek przywołana koncepcja jest trafna w zakresie wskazanych elementów, to jest obciążona jest nieostrością ze względu na oparcie na nieodokreślonym założeniu racjonalnego prawodawcy i na nieostrym założeniu prawidłowego przekładu.

Trudno jest określić lingwistyczny status języka norm, nie poświęcono mu też dotychczas żadnego opracowania. Język norm nie jest językiem (idiolektem) prawodawcy, który mówi językiem tekstów prawnych; nie jest odmianą środowiskową (językiem generycznym) używaną przez jakąś grupę użytkowników języka etnicznego; nie jest też technolektem, tj. odmianą języka etnicznego przystosowaną do opisu zjawisk prawnych. Podobnie w związku z brakiem zbioru tekstów języka norm trudno mówić o języku norm jako o wyodrębnionej sferze użycia (rejestrze) języka etnicznego. Nie można traktować języka norm jako tekstu, skoro brak jest dostępnych tekstów. Należy odnotować, że wielu teoretyków prawa, omawiając proces tworzenia i stosowania prawa, całkowicie pomija termin „język norm”, przypuszczalnie w rezultacie wątpliwości co do rzeczywistego istnienia takiego tworu językowego o właściwościach odrębnych od języka prawnego.

Na kanwie opisanego modelu podejmowano metodologiczne próby określenia wyraźnego języka opisu semantycznego (jako części języka etnicznego), pozwalającego na jednoznaczne sformułowanie objaśnień znaczenia wszystkich wyrażen języka etnicznego (standardowego)¹⁶. Objasnianie znaczenia jakiegokolwiek wyrażenia języka przepisów prawnych polegałoby w tym ujęciu na dokonaniu jego przekładu na wyrażenie języka opisu semantycznego¹⁷. Rezultatem dokonanej translacji byłoby wyrażenie sformułowane w języku opisu semantycznego mające postać pełnej, jednoznacznej normy generalnej. W takim ujęciu język norm prawnych powstaje jako rezultat przekładu języka przepisów na język opisu semantycznego. Pojęcie języka opisu semantycznego (podobnie jak cały model) ma zdaniem Tomasza Gizberta-Studnickiego wyłącznie charakter idealizacyjny i z omawianego tu punktu widzenia nie prowadzi to do uzyskania realnej możliwości algorytmicznego uzyskiwania wyrażen języka norm prawnych¹⁸.

¹⁴ Z. Ziemiński stwierdza jedynie, iż: „niezależnie od sporności reguł przekładu zakłada się w dogmatyce, że istnieje jakiś «prawidłowy» przekład tekstów prawnych na dostatecznie jasno sformułowane normy postępowania”. Z. Ziemiński, *Problemy...*, s. 85. Pojęcie prawidłowego tłumaczenia na inny język tekstów prawnych jest przedmiotem dyskusji w jurylingwistyce i doczekało się obszernej literatury. Por. D. Kierzkowska, *Tłumaczenie...*, s. 55–71.

¹⁵ Bliżej o stosunku języka tekstów do języka norm prawnych por. Z. Ziemiński, *Problemy...*, s. 81 i n. Na temat języka norm por. też L. Nowak, *Próba...*, rozdz. I–III.

¹⁶ Por. A. Wierzbicka, *Dociekania semantyczne*, Kraków 1969, s. 8, 11.

¹⁷ Tak: T. Gizbert-Studnicki, *Wieloznaczność leksykalna w interpretacji prawniczej*, Kraków 1978, s. 15–42.

¹⁸ T. Gizbert-Studnicki, *Wieloznaczność...*, s. 158–159.

Dla ustalonych warunków początkowych algorytm zawsze powinien kończyć się takim samym rezultatem¹⁹, tj. dla tego samego tekstu prawnego wysławiającego normę kończyć się zawsze takim samym wyrażeniem języka norm prawnych. Algorytm spełniający taki warunek posługuje się językiem symbolicznym (matematycznym, logicznym) i zawsze po dokładnym wykonaniu sekwencji czynności powinien prowadzić do rozwiązania zadania określonego typu. Okazuje się, że nie ma jednak możliwości zbudowania w języku symbolicznym sformalizowanego algorytmu, przekształcającego wyrażenia języka przepisów prawnych na wyrażenia języka norm prawnych spełniającego warunki określoności i powtarzalności. Nie spełniają tych warunków algorytmy w wersji werbalnej (np. proponowany przez Macieja Zielińskiego złożony z 46 reguł opisowych²⁰), gdyż nie są dostatecznie precyzyjne, zawierają kryteria ocenne i nie wypełniają formalnych kryteriów poprawności.

W rezultacie trudno mówić o jedno-jednoznacznym (w szczególności algorytmicznym) przyporządkowaniu wyrażen należących do języka tekstu prawnego wyrażeniom języka norm. Ujęty w omawianym modelu teoretyczny interpretator w rzeczywistości nie istnieje. Język norm prawnych jest jedynie dyskursywnym wytworem jakiegoś nieistniejącego, idealnego tłumacza. Można jedynie domniemywać, że wyrażenia postulowanego języka norm zachowują standardy języka ogólnego oraz standardy języka prawnego²¹, i język ten przejmuje słownictwo tekstów prawnych.

3. Opisy obowiązujących norm w języku prawniczym

W judykaturze i w doktrynie wyrażenia o obowiązywaniu poszczególnych norm generalnych formowane są jako opisy rezultatów wykładni dokonywanych w praktyce przez prawników, więc są wyrażeniami języka prawniczego i zdaniami w sensie logicznym. Stanowiące rezultat wykładni wyrażenia składają się z dwu związanych ze sobą składowych: zdania stwierdzającego obowiązywanie opisanej normy i wyrażenia opisującego podstawę prawną tego stwierdzenia, tj. przepis zrębowy i ewentualnie przepisy uzupełniające, które stanowiły bazę interpretacyjną dla tej normy. Wykładnia jest jedynym środkiem umożliwiającym poznanie norm prawnych, a nasza znajomość systemu prawa opiera się na wielu tego typu decyzjach interpretacyjnych opartych na zróżnicowanych metodach wykładni.

Można poddać analizie zdanie orzekające o obowiązywaniu normy sformułowane w języku prawniczym, abstrahując od sprzężonego z nim wyrażenia wskazującego podstawę prawną interpretacji, której jest ono rezultatem. W przeważającej większości zdania takie są przypuszczalnie równobrzmiące w stosunku do modelowych wysłowień norm w języku norm prawnych, jednakże ze względu na okoliczności i język prawniczy, w którym są sformułowane, mają wartość jedynie opisową (nieperformatywną). Do zdań tych odnoszą się własności lingwistyczne zarówno języka prawniczego (np. mogą być używane pojęcia teoretyczne obce językowi prawnemu), jak i własności lingwistyczne przypisywane wyrażeniom języka prawnego²².

¹⁹ Na temat pojęcia algorytmu por. B.A. Trachtenbrot, *Algorytmy i automatyczne rozwiązywanie zadań*, Warszawa 1961, § 1–5; T. Cormen, C. Leiserson, R. Rivest, S. Clifford, *Wprowadzenie do algorytmów*, Warszawa 2018, s. 4–14.

²⁰ M. Zieliński, *Algorytm interpretacji przepisów prawnych*, w: J. Pogonowski (red.), *Księga pamiątkowa ofiarowana Profesor Marii Steffen-Batogowej oraz Profesorowi Tadeuszowi Batogowi*, Poznań 1995, s. 657–668.

²¹ O standardach języka por. A. Malinowski, *Błędy formalne w tekstach prawnych*, Warszawa 2019, s. 15–20.

²² Zasadnicza różnica polega na innym użyciu wypowiedzi o treści normy: język prawny to użycia w aktach normatywnych, prawniczy w orzeczeniach, decyzjach i tekstach dogmatycznych. Por. T. Gizbert-Studnicki, *Język prawny a język prawniczy*, Kraków 1972, s. 225 i n.; J. Pieńkos, *Podstawy juryslingwistyki*, Warszawa 1999, s. 14–17.

Nie podlega dyskusji, że wyrażenia opisujące normy prawne uzyskiwane są w następstwie empirycznych procesów wykładni tekstu prawnego, prowadzonych przy wykorzystaniu różnorodnych metod przez konkretnych interpretatorów²³, posługujących się językiem prawniczym (sądy, organy administracji, doktryna). Możemy przyjąć, że zdanie z języka prawnego jest zrozumiałe w chwili t dla kompetentnego interpretatora (tj. prawnika racjonalnego, wyposażonego w kompetencję językową i komunikacyjną, a także znajomość systemu prawa) wtedy, gdy potrafi on zidentyfikować i uznać każde zdanie opisujące w języku prawniczym normę/normy stanowiące konsekwencję zdania z . Wymaga to od interpretatora znajomości konotacji nazw występujących w zdaniu z (w szczególności określonych w obowiązujących definicjach legalnych) i ich relacji do całej leksyki systemu prawa, analizy powiązań wynikających z użycia w zdaniu z zwrotów odsyłających, miejsca zdania w systematyce wewnętrznej, znajomości orzecznictwa, a także umiejętności wnioskowania analitycznego oraz umiejętności stosowania specyficznych wnioskowań prawniczych. Prowadzący wykładnię jest nie tylko w stanie odtworzyć i opisać w języku prawniczym normę zakodowaną w zdaniu z , ale też odtworzyć w drodze wnioskowań inferencyjnych i opisać w języku prawniczym wszystkie normy prawne, dla których uzasadnieniem obowiązywania jest norma zakodowana w zdaniu normatywnym z .

W praktyce prawniczej w odbiorze tekstu prawnego mamy do czynienia ze zróżnicowanymi odbiorcami rzeczywistymi, o zdywersyfikowanych kompetencjach komunikacyjnych²⁴ i językowych²⁵. Zróżnicowana jest kompetencja semantyczna poszczególnych odbiorców, objętość ich słowników, znajomość powiązań zakresowych zachodzących pomiędzy pojęciami występującymi w tekście, znajomość systemu prawa, a także znajomość specyfiki wypowiedzi w języku prawnym. Różni jest też poziom wiedzy odbiorcy, jego możliwości intelektualne, aksjologia, a także jego sprawność językowa.

Oczywiste jest, że zrozumienie zdania z języka prawnego nie jest takie samo u każdego interpretatora. Jest też ono sytuacyjnie zrelatywizowane do kontekstów (językowego, prawnego, społeczno-politycznego) użycia tego zdania normatywnego, w tym do momentu interpretacyjnego. Niewątpliwym wpływem na wybór zastosowanej metody wykładni mają aksjologia i przekonania interpretatora, a także jego wybór najbardziej efektywnej w danym przypadku metody interpretacji. Ponadto, w wykładni występują sądy wartościujące dotyczące niejasności semantycznych tekstu prawnego, niejasności syntaktycznych tego tekstu, a także problemów walidacyjnych.

W wyniku wykładni doktrynalnych przeprowadzanych dla określonego momentu interpretacyjnego powstaje zbiór (w sensie dystrybucyjnym) wyrażen języka prawniczego opisujących obowiązujące generalne normy prawne, przyporządkowane przez prowadzących wykładnię do relewantnych fragmentów tekstów języka prawnego²⁶.

²³ Należy się zgodzić z Jerzym Stelmachem, że: „wszelkie prawidłowo sformułowane i użyte metody (praktyki) interpretacyjne są równoprawne”. Tak: J. Stelmach, *Intepretacja bez granic*, „Forum Prawnicze” 2011/2, s. 16.

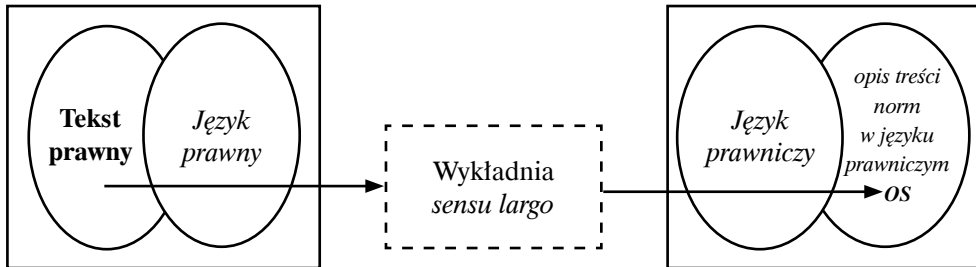
²⁴ Por. T. Gizbert-Studnicki, *Postulat jasności i zrozumiałości tekstów prawnych a dostęp do prawa*, w: A. Mróz, A. Niewiadomski, M. Pawelec (red.), *Prawo i język*, Warszawa 2009, s. 9 i n.; M. Zieliński, *Wiedza o tekstach prawnych jako warunek ich rozumienia*, w: A. Tietajew-Różańska (red.), *Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowanie prawa. Materiały z Konferencji zorganizowanej przez Komisje Kultury i Środków Przekazu oraz Komisję Ustawodawczą*, Warszawa 2007, s. 26 i n.

²⁵ Por. M. Bartoszewicz, *Zakres znajomości języka polskiego przez osoby publiczne i obywateli. Rozważania na tle polskiego prawa*, „Przegląd Legislacyjny” 2014/1, s. 45 i n.

²⁶ Nie jest to z reguły przyporządkowanie jedno-jednoznaczne. Na temat bazy interpretacyjnej norm w tekście prawnym por. M. Zieliński, *Wykładnia...*, rozdz. V, VI.

Tworzący całość (kompletny) zbiór wypowiedzi opisujących obowiązujące normy prawne w języku prawniczym jest traktowany przez prawników jako opis systemu prawa²⁷. Zbiór ten oznaczmy jako „Opis Systemu”, dalej: „OS”.

Proces przyporządkowywania wyrażen w języku prawnym wyrażeniom w zbiorze tworzącym OS pokazuje poniższy schemat:

W rezultacie wykładni dokonanych przez racjonalnych interpretatorów²⁸ na całym tekście prawnym powstaje zbiór (OS) sformułowanych w języku prawniczym zdań deskryptywnych na temat norm, prezentujących znaczenie deontyczne relewantnych wyrażen tekstu prawnego (tj. nakaz, zakaz). Zdania te formułowane są jako rezultaty poszczególnych interpretacji i stwierdzają w oparciu na wskazane fragmenty obowiązującego tekstu prawnego, że gdy x jest W , to x jest objęty nakazem/zakazem czynienia C . Symbol x oznacza podmiot zdolny do podejmowania postępowania. Operator „gdy..., to...” oznacza okres warunkowy (a nie implikację). Wiele zdań takiego rodzaju znajdujemy w opracowaniach akademickich, orzeczeniach sądowych, decyzjach administracyjnych itp.

Opisane wyrażenia tworzące OS są zdaniami w sensie logicznym, ułożonymi na poziomie języka II stopnia lub wyższym, odnoszącymi się do poszczególnych ujętych w tekście prawnym norm prawnych i orzekającymi o ich obowiązywaniu. Sam opis normy prawnej, która stanowi przedmiot wyrażenia metajęzykowego obejmuje elementy niezbędne do wysłowienia normy, łącznie z czasownikiem deontycznym. Opis ten jest uzupełniony o informację o bazie tekstów prawnych, stanowiących podstawę dokonanej wykładni. W przypadku zastosowania innej niż logiczno-językowa metody uzyskania obowiązującej normy prawnej generalnej, np. w przypadku inferencyjnych wnioskowań prawniczych, powiązanie bazy interpretacyjnej wziętej z tekstu prawnego z opisem normy w języku prawniczym jest utrudnione, a w skrajnej postaci (*analogia iuris*) w ogóle nie jest możliwe.

4. Język systemu OS

Lingwistyczna koncepcja normy prawnej pozwala na odnotowanie analogii, jaka występuje pomiędzy językową konstrukcją wyrażen zawartych w tekstach prawnych

²⁷ Na temat systemu prawa por. R. Sarkowicz, J. Stelmach, *Teoria prawa*, Kraków 2001, s. 141–154. Systemowość może być traktowana jako niezależna od czynnika zewnętrznego własność prawa: prawo istnieje jako system, tj. jako spójny i zupełny zbiór norm prawnych utworzony przez racjonalnego prawodawcę. Por. np. M. Piotrowski, *O rodzajach i odmianach niezgodności norm*, „Studia Filozoficzne” 1978/11, s. 93–103. Na temat wieloznaczności pojęcia por. L. Morawski, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2008, s. 67 i n.

²⁸ O racjonalnym interpretatorze por. A. Choduń, *Aspekty językowe...*, s. 32–34.

a tworzącymi OS opisowymi wyrażeniami języka prawniczego. Zasadnicza różnica polega na funkcji performatywnej charakteryzującej wyrażenia zawarte w tekstach prawnych i braku tej funkcji w wyrażeniach tworzących OS (jest to konsekwencją innego autora: autorem tekstu prawnego jest prawodawca, zaś wyrażen OS interpretator). Ponieważ zarówno wyrażenia zawarte w tekstach prawnych, jak i wyrażenia tworzące OS przedstawiają normy prawne, to można przypuszczać, że OS ma bardzo zbliżone własności lingwistyczne do własności języka tekstów prawnych (języka prawnego), a różni się głównie kontekstem sformułowania²⁹. Wyrażenia tworzące OS mają – co do zasady – charakter metajęzykowy w stosunku do języka przepisów prawnych, co skutkuje ich podobieństwem, zwłaszcza gdy interpretator stosuje wykładnię językową³⁰.

Opis norm w języku prawniczym (OS) nie stanowi jednak prostego ekwiwalentu dla wyrażen języka tekstów prawnych, obejmuje również wyrażenia będące rezultatem wnioskowań prawniczych. W języku prawniczym (w szczególności w OS) do wysłowienia normy może być użyte słownictwo języka prawnego, a także terminy doktrynalne, niewystępujące wprost w tekście prawnym oraz terminy wypracowane w judykaturze. Na wyrażenia języka prawniczego mają ponadto wpływ czynniki lokujące się poza tekstem prawnym takie jak zasady, jakimi kierował się racjonalny prawodawca, orzecznictwo, kontekst społeczno-polityczny itd. Niewielkie różnice – w zestawieniu z językiem ogólnym – występują w zakresie syntaktyki³¹ (np. brak formy pozornie opisowej czy użycie czasów).

Językoznawcy przyjmują, że język prawniczy (w którym wyodrębniono OS) jest podrzędny w stosunku do tzw. stylu urzędowego³². Do wypowiedzi tworzących OS można zatem odnieść dosyć obszerne językoznawcze wyniki badań języka urzędowego, a w konsekwencji własności przysługujące stylowi urzędowemu można przypisać językowi prawniczemu, a w szczególności wyrażeniom OS. Do własności tych należą m.in.: 1) stosowanie powtarzalnych wzorów językowych; 2) odindywidualizowanie języka (brak wypowiedzi sformułowanych w pierwszej lub w drugiej osobie); 3) dobór słownictwa pozbawionego emocji, bez form regionalnych czy środowiskowych i bez archaizmów; 4) kategoryczność (nakazy, zakazy); 5) przewaga zdań bezosobowych; 6) częste używanie strony biernej; 7) standardowość (powtarzalność konwencjonalnych wzorów); 8) stosowanie powtarzalnego schematu kompozycyjnego, w tym systematyki wewnętrznej; 9) dążenie do precyzji wypowiedzi.

Na zasadzie analogii, do wyrażen tworzących OS można odnieść niektóre właściwości dotyczące języka prawnego. Do takich własności należą m.in.³³: 1) specyfika nazewnictwa z dużym udziałem nazw abstrakcyjnych; 2) stosowanie zdefiniowanej terminologii prawnej; 3) specyficzna syntaktyczna konstrukcja wyrażen; 4) specyficzny zbiór skrótów; 5) założenie dopuszczalności niestosowania przez adresata wypowiedzi standardów semantycznych utrwalonych w języku przy odkodowywaniu komunikatu prawodawcy opisującego normę postępowania (dopuszczalność pozajęzykowych metod wykładni); 6) niższa liczba słów niż w języku polszczyzny współczesnej; 7) mniejsza oryginalność słownictwa; 8) częste używanie słów odpowiadających zdaniotwórczym

²⁹ Por. Z. Ziemiński, *Problemy...*, s. 88. Też Z. Ziemiński, *Logiczne podstawy prawoznawstwa*, Warszawa 1966, s. 52–53.

³⁰ Stanowi ona zwykle wstępny etap postępowania. Por. M. Zieliński, M. Zirk-Sadowski, *Klaryfikacyjność i derywacyjność w integrowaniu polskich teorii wykładni prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011/2, s. 99 i n.

³¹ Na ten temat por. M. Zeifert, *Gramatyka przepisu jako przesłanka decyzji interpretacyjnej*, Katowice 2019, s. 91–116.

³² Por. np. M. Wojtak, *Styl urzędowy*, w: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin 2001, s. 155–171.

³³ Obszerne na temat por. A. Malinowski, *Polski język prawny. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2006, s. 233–240.

funktorom prawdziwościowym; 9) duża liczba form rzeczownikowych i niski udział czasowników (wyższy stopień nominalności³⁴) niż w polszczyźnie współczesnej³⁵; 10) istotnie mniej nazw własnych; 11) słownictwo abstrakcyjne, częste nominalizacje odczasownikowe i odprzymiotnikowe³⁶, mniejsza zrozumiałość wypowiedzi w porównaniu do innych stylów polszczyzny współczesnej³⁷.

Wyrażenia języka prawnego, a także wyrażenia języka prawniczego tworzące OS należą do odmiany stylowej języka ogólnego, co jest widoczne w szczególności ze względu na swoistość wartości semantycznych związków wyrazowych. Swoistość ta polega na tym, że zarówno w języku prawnym, jak i w wyrażeniach tworzących OS związki wyrazowe są często rozumiane idiomatycznie w sposób, który nie występuje w języku ogólnym³⁸.

5. Funkcjonalność koncepcji OS

Przyjmując jako punkt wyjścia prawdziwość paremii *omnia sunt interpretanda*, stwierdzamy, że jedyną praktycznie drogą poznania normy prawnej jest przeprowadzona przez prawnika wykładnia, której rezultatem jest zdanie deskryptywne sformułowane w języku prawniczym, stwierdzające obowiązywanie i postać wyinterpretowanej normy³⁹. Jest ono formułowane przy wykorzystaniu wszelkich dopuszczalnych w judykaturze i doktrynie metod wykładni *sensu largo*. Judykatura i doktryna rozpatrując prawo jako system, w praktyce odwołują się do wyników wykładni opisanych w języku prawniczym. Zarówno w doktrynie, jak i w judykaturze prawnicy powołują się wprost na dokonywane przez nich interpretacje lub powołują się na obce decyzje interpretacyjne (doktryny, judykatury), prezentowane też w języku prawniczym⁴⁰. Wykładnia jest jedyną drogą poznania obowiązujących norm prawnych.

Zdania deskryptywne, o których wyżej mowa, są desygnatami systemu OS i łącznie określają denotację tego systemu. Można zatem sądzić, że system OS ma charakter praktyczny, oddaje empiryczny proces poznawania elementów tworzących system prawa. W praktyce zbiór OS (tzn. zbiór złożony z wypowiedzi stwierdzających obowiązywanie normy) nie obejmuje wszystkich elementów, ponieważ problemem samym w sobie jest olbrzymia liczebność zbioru obowiązujących norm prawnych, co powoduje, że nie można stwierdzić, ile norm obowiązuje w momencie *t*. Ponadto, złożony z norm prawnych system prawa jest „nieostry”, ponieważ obejmuje m.in. trudne do przewidzenia konsekwencje interpretacyjne⁴¹. Nie istnieje dostępny empirycznie kompletny zbiór opisów norm obowiązujących w momencie interpretacyjnym *t*. W kategoriach statystycznych zbiór takich opisów można określić jako zbiór hipotetyczny.

³⁴ W. Pisarek, *Frekwencja wyrazów w prasie. Wiadomości – komentarze – reportaże*, Kraków 1972, s. 30–31.

³⁵ Por. R. Pawelec, *Zrozumiałość i poprawność składniowa tekstów prawnych a problem nominalizacji*, w: A. Niewiadomski, A. Mróz, M. Pawelec (red.), *Współczesny język prawny i prawniczy*, Warszawa 2007, s. 71 i n.

³⁶ Nominalizacja polega na przekształceniu czasownika lub przymiotnika w ekwiwalentny rzeczownik. Por. R. Pawelec, *Zrozumiałość...*, s. 71–76.

³⁷ Por. A. Malinowski, *Pomiar czytelności polskiego tekstu prawnego*, „Państwo i Prawo” 2017/5, s. 3–18.

³⁸ Tak: M. Zieliński, *Wykładnia...*, rozdz. IV. Takie samo stanowisko zajmuje: B. Hałas, *Terminologia języka prawnego*, Zielona Góra 1995, s. 28–29.

³⁹ Pomijam mającą marginalne znaczenie wykładnię autentyczną.

⁴⁰ Dzieje się to przy użyciu takich słów funkcyjnych jak np.: „na podstawie”, „zgodnie z”, „w myśl”, „w oparciu o” (np. „zgodnie z art. 23 KSH umowa spółki powinna być zawarta na piśmie”). Często podstawa prawna wykładni (artykuły, paragrafy itd.) bywa przytoczona w nawiasach, bez słowa funkcyjnego: np. „akcjonariusz spółki handlowej powinien wnieść pełny wkład na akcje (art. 329 § 1 KSH)”.

⁴¹ Tak: J. Wróblewski, *Nieostrość systemu prawa*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1983/31, s. 13–14.

O ile system OS jest pewną idealizacją, o tyle w odniesieniu do poszczególnych elementów systemu (zdania opisującego obowiązywanie jakiejś jednostkowej normy) można stwierdzić, czy opis ten jest zdaniem prawdziwym i w rezultacie czy jest elementem systemu. Opisy takie są obiektami empirycznymi (wypowiedziami) i mogą podlegać różnorodnym analizom.

Wyrażony w języku prawniczym OS nie występuje w formie jakiegoś zwartego tekstu, jak ma to miejsce w przypadku tekstów prawnych zamieszczanych w organach promulgacyjnych. Elementy OS (tj. opisy poszczególnych rezultatów wykładni) są rozproszone w różnego typu orzeczeniach lub pracach dogmatycznych. Badanie elementów tworzących OS jest jednak technicznie możliwe, gdyż poszczególne fragmenty OS są wyrażeniami w języku pisanim i są dostępne dla badań empirycznych (np. w uzasadnieniach orzeczeń lub decyzji administracyjnych, literaturze, komentarzach). Mogą one stanowić podstawę dla procesu konkretyzacji i określenia konstytutywnych własności OS⁴².

Ujęte w OS opisy norm są przedmiotem analiz prawniczych prowadzonych w ramach badań orzecznictwa sądowego i administracyjnego. Z kolei językoznawcze analizy polskiego języka prawniczego (w tym OS) wiążą się najczęściej z problematyką badania języka urzędowego⁴³ lub problematyką poprawnego przekładu (translacji) tekstów prawnych i prawniczych⁴⁴. Teksty aktów normatywnych (tj. języka prawnego) są obiektem dosyć licznych badań zarówno prawniczych, jak i językoznawczych⁴⁵. Należy odnotować, że teksty prawne są niewątpliwie lepiej zbadane pod względem językowym niż teksty tworzące OS.

Dla porównania z mającym praktyczne odniesienia modelem z OS, koncepcja języka norm jest czysto spekulatywna. Jest oparta na abstrakcyjnym pojęciu języka norm, któremu nie można przyporządkować wyrażen tego języka. Nie można zatem odnotować jakichkolwiek badań tekstów „języka norm”, gdyż jego wyrażenia są bytami wirtualnymi, niepodlegającymi analizie (brak empirycznego tekstu). Koncepcja języka norm nie jest etapem wstępnym w jakiejś procedurze konkretyzacji⁴⁶, gdyż żadna konkretyzacja nie jest możliwa. Paradygmat dzielący język prawny na język tekstów prawnych i język norm ma natomiast istotny walor poznawczy, gdyż odpowiada na pytanie, czym jest i jak powstaje norma prawna, toteż jest często wykorzystywany w celach dydaktycznych.

Należy odnotować, że niektórzy teoretycy prawa w ogóle kwestionują celowość odróżnienia przepisu prawnego od normy prawnej, traktując te pojęcia jako synonimy. Stwierdzają oni, że zarówno legislator w tekstach prawnych, jak i prawie cała judykatura posługują się pojęciami: „przepis prawa”, „artykuł”, „paragraf”, „ustęp”, „punkt”, zaś nie posługują się konstrukcją „norma prawna”, a w świetle takiego założenia

⁴² Można tu przywołać m.in. poświęconą analizie orzeczeń sądowych pracę Mateusza Zeiferta (M. Zeifert, *Gramatyka...*), oparte na analizie orzecznictwa Sądu Najwyższego prace Łucji Biel (np. Ł. Biel, *Wyrażanie tak zwany (tzw.) jako leksykalny wykładnik modalności epistemicznej w języku prawniczym: analiza korpusowa orzecznictwa Sądu Najwyższego*, w: D. Kondratczyk-Przybylska, A. Niewiadomski, E. Walewska (red.), *Język prawny i prawniczy. I Kongres Ogólnopolski*, Warszawa 2017) i oparte na analizie protokołów sądowych prace Karoliny Gmerek (K. Gmerek, *Rozprawa sądowa jako zdarzenie komunikacji społecznej*, Szczecin 2019).

⁴³ Por. np. E. Czerwińska, R. Pawelec (red.), *Polski z urzędu. O poprawności języka urzędowego*, Warszawa 2013; E. Malinowska, *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*, Opole 2001.

⁴⁴ Przykładami są prace: A. Jopek-Bosiacka, *Teoretycznoprawne i logiczne uwarunkowania przekładu prawnego*, Warszawa 2020; A. Jopek-Bosiacka, *Przekład prawny i sądowy*, Warszawa 2006; D. Kierzkowska, *Tłumaczenie...*

⁴⁵ Można przywołać liczne analizy prowadzone zarówno przez prawników (m.in. Agnieszkę Choduń, Andrzeja Malinowskiego, Macieja Zielińskiego i Bożenę Hałas), jak i prace językoznawców (np. Marii Lizysowej, Ewy Malinowskiej, Karoliny Kaczmarek, Anny Jopek-Bosiackiej, Danuty Kierzkowskiej, Aleksandry Matulewskiej, Małgorzaty Gębki-Wolak i Andrzeja Moroza).

⁴⁶ Por. L. Nowak, A. Malinowski, *Problemy modelowania w teorii prawa*, „Państwo i Prawo” 1972/2, s. 86–95.

rozdzielenie języka przepisów i języka norm jest bezprzedmiotowe⁴⁷. Można przypuszczać, że wiele wypowiedzi praktyki i doktryny wykorzystujących oznaczenia systematyki wewnętrznej aktów normatywnych dotyczy obowiązywania przytoczonych w nich dyrektyw postępowania (bez użycia określenia „norma prawna”), i w rzeczywistości można je uznać za elementy systemu OS. Podsumowując niniejsze, można stwierdzić, że model OS ze względu na empiryczną dostępność elementów oddaje lepiej praktykę prawniczą niż model z abstrakcyjnym językiem norm.

In the Margins of the Concept of the Language of Legal Norms

Abstract: The article presents an attempt at an alternative approach to the scholarly interpretation model, in which statements expressed in the language of norms have been replaced by statements in the language of lawyers. In the proposed approach, the result of the interpretation of a legal text is a set of sentences of the lawyers' language stating that a specific general legal norm applies at the moment of interpretation due to the validity of the relevant fragment of the legal text. The whole (complete) set of statements in the lawyers' language whereby legal norms are held to be valid is treated by lawyers as a description of the legal system. It is stated that, considering the law as a system, neither case law nor scholarship in practice refers to the language of norms, but to the results of interpretations described in the lawyers' language. However, the paradigm of scholarly interpretation using the concept of the language of norms has its undoubted cognitive value and is useful for didactic purposes.

Keywords: scholarly interpretation, legal system, legal language, lawyers' language, language of norms

⁴⁷ Por. J. Nowacki, *Przepis prawny a norma prawna*, Katowice 1988, s. 103.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES:

- Bartoszewicz, M. (2014). Zakres znajomości języka polskiego przez osoby publiczne i obywateli. Rozważania na tle polskiego prawa. *Przeгляд Legislacyjny* 1/87, 30–45.
- Choduń, A. (2018). *Aspekty językowe derywacyjnej koncepcji wykładni prawa*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Cormen, T., Leiseron, C., Rovest, R., Clifford, S. (2018). *Wprowadzenie do algorytmów*. Warszawa: PWN.
- Gizbert-Studnicki, F. (2009). Postulat jasności i zrozumiałości tekstów prawnych a dostęp do prawa. In A. Mróz, A. Niewiadomski, M. Pawelec (Eds.), *Prawo i język*. Warszawa: Lingua Iuris.
- Gizbert-Studnicki, T. (1972). *Język prawny a język prawniczy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gizbert-Studnicki, T. (1978). *Wieloznaczność leksykalna w interpretacji prawniczej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hałas, B. (1995). *Terminologia języka prawnego*. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP.
- Jopek-Bosiacka, A. (2006). *Przekład prawny i sądowy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jopek-Bosiacka, A. (2019). *Teoretycznoprawne i logiczne uwarunkowania przekładu prawnego*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Kierzkowska, D. (2002). *Tłumaczenie prawnicze*. Warszawa: Wydawnictwo TEPIS.
- Malinowski, A. (2006). *Polski język prawny. Wybrane zagadnienia*. Warszawa: LexisNexis.
- Malinowski, A. (2017). Pomiar czytelności polskiego tekstu prawnego. *Państwo i Prawo* 5, 3–18.
- Malinowski, A. (2020). *Błędy formalne w tekstach prawnych*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Matczak, M. (2019). *Imperium tekstu. Prawo jako postulowanie i urzeczywistnianie świata możliwego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Nowacki, J. (1988). *Przepis prawny a norma prawna*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Nowak, L. (1968). *Próba metodologicznej charakterystyki prawoznawstwa*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Nowak, L., Malinowski A. (1972). Problemy modelowania w teorii prawa. *Państwo i Prawo* 2.
- Opalek K., Wróblewski J. (1969). *Zagadnienia teorii prawa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pawelec, R. (2007). Zrozumiałość i poprawność składniowa tekstów prawnych a problem nominalizacji. In A. Niewiadomski, A. Mróz, M. Pawelec (Eds.), *Współczesny język prawny i prawniczy*. Warszawa: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytet Warszawski.
- Pieńkos, J. (1999). *Podstawy juryslingwistyki*. Warszawa: Muza.
- Piotrowski, M. (1978). O rodzajach i odmianach niezgodności norm. *Studia Filozoficzne* 11.
- Pisarek, W. (1972). *Frekwencja wyrazów w prasie. Wiadomości – komentarze – reportaże*. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW Prasa-Książka-Ruch.

- Sarkowicz, R., Stelmach J. (2001). *Teoria prawa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Stelmach, J. (2011). Interpretacja bez granic. *Forum Prawnicze* 2/4, 13–18.
- Studnicki, F. (1957). O dogmatyce prawa. *Państwo i Prawo* 7-8.
- Śmiałowski, J., Lang W., Delorme A. (1961). *Z zagadnień nauki o normie prawnej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Trachtenbrot, B.A. (1961). *Algorytmy i automatyczne rozwiązywanie zadań*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wierzbicka, A. (1969). *Dociekania semantyczne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wronkowska, S. (1977). *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Wróblewski, B. (1948). *Język prawny i prawniczy*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Zeifert, M. (2019). *Gramatyka przepisu jako przesłanka decyzji interpretacyjnej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Zieliński, M. (1972). *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Zieliński, M. (1995). Algorytm interpretacji przepisów prawnych. In J. Pogonowski (Ed.), *Eufonia i logos. Księga pamiątkowa ofiarowana profesor Marii Steffen-Batogowej oraz profesorowi Tadeuszowi Batogowi*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Zieliński, M. (2002). *Wykładnia prawa. zasady. Reguły. Wskazówki*. Warszawa: LexisNexis.
- Zieliński, M. (2007). Wiedza o tekstach prawnych jako warunek ich rozumienia. In A. Tiatiajew-Różańska (Ed.), *Język polskiej legislacji, czyli Zrozumiałość przekazu a stosowanie prawa. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Kultury i Środków Przekazu oraz Komisję Ustawodawczą*. Warszawa: Kancelaria Senatu.
- Zieliński, M., Zirk-Sadowski, M. (2011). Klaryfikacyjność i derywacyjność w integrowaniu polskich teorii wykładni prawa. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 73/2, 99–111.
- Ziemiński, Z. (1980). *Problemy podstawowe prawoznawstwa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Nauk.
- Znamierowski, Cz. (1934). *Podstawowe pojęcia teorii prawa*. Poznań: Górski i Tetzlaw.